

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.231.14(045)

ЗАМУЛА А. Ю.,

викладач кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

МІЖНАРОДНА КРИМІНОГЕННІСТЬ КАТУВАННЯ: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми ефективності міжнародного права у сфері боротьби зі злочинами катування й тероризму, можливості забезпечення прав людини в умовах глобальної конфліктності, особливо стосовно заборони катування. Автор акцентує увагу на пошуку міжнародним правом шляхів у подальшій дієвій боротьбі з катуванням і тероризмом.

Ключові слова: катування, тортури, заборона катування, насильницька природа катування, міжнародна криміногенність катування, глобальні конфліктні зіткнення, тероризм, боротьба з тероризмом.

Постановка проблеми. Актуалізується проблема заборони катування як соціального явища та невід'ємної частини суспільного життя, що порушує своїм існуванням будь-які соціальні цінності та моральні почуття. Відзначається, що особливе місце в структурі глобального соціального конфлікту посідають злочини катування та злочини тероризму, оскільки вони становлять чи не найактуальнішу проблему, яка потребує невідкладного розв'язання. Вбачається потреба підвищення ефективності міжнародно-правової протидії тероризму через опрацювання проблеми міжнародно-правової кваліфікації катування щодо соціальних груп, народів, що передбачає юридичну експертизу злочинного механізму катування й обґрунтування його екстраполяції на рівень міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження глобального виміру міжнародної криміногенності катування використано напрацювання таких науковців, як В.Ф. Антипенко, А.В. Антипенко, І.А. Ільїн, А.П. Данилов, С.У. Дікаєв, І.І. Лукашук, Л.Х. Мінгазов, А.А. Мішин, Н.А. Соколова та ін.

Метою статті є з'ясування впливу міжнародного права на попередження катування та тероризму через удосконалення чинних міжнародно-правових механізмів у боротьбі з тероризмом, у результаті чого відбувається посилення (упорядкування) протитортурної дії права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХІ столітті людство зіткнулося з такою кількістю глобальних проблем (серед яких і соціально-політичні конфлікти), що вони стали новим етапом світового розвитку. Зростаючі взаємозв'язки й взаємозалежність країн і регіонів підтверджують динаміку широкомасштабних процесів світової глобалізації, які проявляють себе в різних галузях, насамперед у сучасній глобальній конфліктній взаємодії. Аналіз розвитку глобальної конфліктної кризи сучасної цивілізації переконливо доводить, що для її подолання необхідно сформуванню нове суспільне бачення й уявлення про події, що відбуваються. Таке бачення дозволило б не тільки адекватно усвідомити причини конфліктних процесів, але також створило б основу для об'єднання зусиль із вирішення багатьох загальних для всього людства конфліктів. У той же час більшість сучасних соціально-політичних конфліктних зіткнень є новим фактором міжнародних відносин у період зміни епох, хоча глобалізаційні процеси сучасного світу припускають становлення єдиних взаємних зв'язків наявного світопорядку, які охоплюють провідні сфери світового співробітництва: економіку, політику, інформатику, технологію, фінанси [1, с. 382–411]. Попри активізацію діяльності міжнародних структур у напрямі забезпечення прав людини в умовах глобальної конфліктності, не можна не погодитися з думкою вітчизняного вченого В.Ф. Антипенка стосовно того, що міжнародне право не визначилося в початковій оцінці загальної відповідальності міжнародного співтовариства за створення умов і можливостей для виникнення й поширення конфліктних ситуацій. Наполегливо обираючи полем свого регулювання лише той сегмент конфліктності, який пов'язаний в основному з об'єктивною стороною, тобто станом насильницького протистояння, яке поряд із нанесенням шкоди національним інтересам зазіхає на якісь аспекти міжнародних відносин, міжнародно-правові акти залишають без належної уваги ті політичні, соціальні й економічні можливості міжнародних відносин, які породжують і підсилюють конфліктні процеси в умовах глобалізації [2, с. 19–28]. Тим самим формується нова реальність – глобальний світ, де конфлікт соціально-політичної сфери виявляється своєрідним ядром новітньої глобальної цивілізації. Неоднозначність ситуації полягає в тому, що цей глобальний соціально-політичний конфлікт, стираючи межі, з одного боку, з'єднує й роз'єднує народи, а з іншого – послаблює роль національних державних

утворень, змушуючи їх приймати конструктивні рішення, що руйнують і без того крихкі зв'язки глобального світопорядку [2, с. 19–28]. Сформована у світі ситуація робить актуальною тему сучасного аналізу соціально-політичної конфліктної взаємодії (зокрема стосовно катування й тероризму), яка виявила би здатність людства протистояти деструктивній поведінці людей у нових реаліях сучасного світопорядку.

Світове господарство в сучасних умовах зазнає глибокої кризи, що супроводжується зниженням якості життя для більшості населення Землі, а також неухильним зростанням кількості міжнародних правопорушень та інтенсивності міжнародної злочинності. Так звані позитиви глобалізації не трансформуються в головну якість «незлочинного» суспільства – соціальну рівність. Глобалізація не несе соціального примирення, вона підсилює соціально-економічну поляризацію, породжує й нарощує міжнародну конфліктність, а отже, міжнародну криміногенність. Звідси виникають сумніви щодо ефективності міжнародного права [3, с. 58–60]. Приміром, відомий фахівець із міжнародного права Л.Х. Мінгазов вважає, що «ефективність міжнародно-правових норм у багатьох випадках залишається ще досить невисокою <...> У низці галузей співпраці вони часом порушуються, <...> ці порушення мають місце у сферах, пов'язаних із підтримкою миру та безпеки, захистом прав людини, навколишнього середовища і т. д.» [4, с. 5].

На думку І.І. Лукашука, ефективність міжнародного права визначається тим, наскільки воно (міжнародне право) досягає поставлених перед ним цілей, якою мірою реальні відносини відповідають його нормам [5, с. 48].

За спостереженнями Н.А. Соколової, ефективність міжнародного договору проявляється в різних аспектах: у впливі на національне законодавство, у реальному захисті жертв злочинів, у справжньому зупиненні й попередженні злочинів, а також у плані справедливого ставлення до прав обвинувачених [6, с. 68].

Проблему ефективності міжнародного права насамперед утворює ситуація, коли злочинні наслідки, що мають місце в міжнародному суспільстві, які є співставними з руйнівним потенціалом світових війн, у сучасних умовах глобальної капіталізації світу на деконструктивному фундаменті фінансової цивілізації настають у результаті зазвичай легітимних, правомірних дій провідних держав світу та правлячих еліт [3, с. 58–60].

Для порівняння, наприклад, можна стверджувати, що норми Статуту та юридичні оцінки Трибуналу в ході Нюрнберзького процесу значною мірою базувалися на очевидності злочинного результату, яким були значні людські жертви й руйнації, причому (на відміну від сучасної міжнародної злочинності) трагічні наслідки гітлерівської злочинності повною мірою сполучались із жорстоким і бузувірським характером її дій. На цьому, до речі, ґрунтується п. 3 ст. 6 Статуту Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу [7].

Не кращою є ситуація щодо неприпустимості зловживання силою з боку держав як у зовнішній, так і у внутрішній політиці. Що стосується використання терору, то це поняття після атак 11 вересня 2001 р. набуло додаткового значення. Більше того, досить поширеною стала думка, що тероризм у новій якості ніби радикально змінив попередні уявлення про доцільність використання сили або, наприклад, тортур [8, с. 131].

Терористичні атаки 11 вересня цілком виправдано можна розглядати як злочини проти людства, і в їх засудженні досвід Нюрнбергу міг би бути надзвичайно цінним. Але США замість цього шляху зробили вибір на користь військових трибуналів. У підсумку сформувалася зовсім інша судова практика, ніж у Нюрнберзі. Грубо порушуючи права людини, підозрюваних на кілька років ув'язнювали в Гуантанамо Бей на Кубі без висування їм звинувачення й без можливості скористатися юридичною допомогою. Гасло «боротьби зі світовим тероризмом» стало використовуватися не тільки для застосування сили й нападу на інші держави, але й для виправдання використання тортур. У американців навіть з'явився вислів «легкі тортури» на кшталт легкої пепсі-коли. Наразі вже відомо, що це була поширена практика, а не окремі прикрі випадки, як це хотіла представити адміністрація Буша, зокрема, під час скандалу з Абу-Грейб. Нагадаємо, що у 2004 р. Америка була просто шокована фотографіями із цієї іракської в'язниці, на яких були зняті сцени фізичних і сексуальних знущань над в'язнями. Таке повернення до силової політики з боку окремих держав, що виправдовується нібито принциповою відмінністю сучасних умов, є руйнацією фундаментальних принципів Нюрнбергу. У європейському досвіді теж існує багато прикладів відходу від принципів Нюрнбергу. Достатньо пригадати вибірковість у застосуванні прав і законів Нюрнберзького трибуналу в політиці щодо Югославії. Зокрема, косовським албанцям спочатку відмовляли в їхньому конституційному праві на самовизначення й вимагали, щоб вони залишались у межах Югославії, попри несправедливі умови [8, с. 126–133].

Отже, як бачимо, проблема заборони катування є однією з найскладніших проблем як минулого, так і сьогодення. Незважаючи на прийняття низки універсальних і регіональних міжнародних конвенцій щодо заборони й попередження катування, це явище поки що не викорінене з нашого життя.

У тій чи іншій формі катування продовжують залишатися широко поширеним явищем практично в усіх країнах світу. При цьому є держави, в яких застосування катування є систематичним і широкомасштабним. У межах таких держав цілі народи стають жертвами масових катувань, страждаючи від нестерпних умов життя. Більше того, маючи в якості одного з напрямів формування деструктивного політичного впливу, зі звичайних актів катування така загроза перетворилася на більш складні форми застосування тортурного насильства з використанням можливостей політичних інститутів і процесів, що накладає свій відбиток на сучасний світопорядок.

Хоча тортури існують усупереч заборонам, усупереч закону й засуджуються суспільством, на початку ХХІ століття деякі держави поставили під сумнів доцільність позиції надалі дотримуватися раніше підписаних ними міжнародних угод про заборону тортур. Зокрема, ідеї про необхідність обмеження прав і конституційних свобод громадян як заходи боротьби зі світовим тероризмом набули широкого поширення після того ж таки 11 вересня 2001 р. У березні 2008 р. Президент США Дж. Буш наклав вето на закон, що забороняє певні види психологічного катування, мотивуючи це надзвичайними обставинами боротьби з тероризмом. Нібито тими ж мотивами боротьби з тероризмом США керуються, прослуховуючи весь світ [9, с. 41–47].

Виправдовуючи тортури щодо терористів, прем'єр-міністр Італії заявляв, що не можна впливати за допомогою цивілізованих заходів на людей, що знаходяться на рівні середньовічних понять добра й зла. Ухвалення 12 червня 2008 р. Верховним судом США історичного рішення, яке визнає необґрунтованими доводи виконавчої влади про вилучення ув'язнених, що утримуються на військовій базі Гуантанамо за межами США, з-під дії американських законів, що гарантують права особистості, не зупинило спецслужби цієї країни від продовження донині незаконного утримання в ув'язненні громадян іноземних держав і застосування до них тортур [10].

Як і за часів інквізиції, за свідченнями, отриманими під тортурами, сьогодні спецслужби США застосовують викрадення людей, яких утримують у секретних в'язницях ЦРУ, розташованих зокрема й у країнах «цивілізованої» Європи. У секретних в'язницях ЦРУ від викрадених людей під тортурами отримують відомості про інших осіб, які повторюють долю тих, хто їх обмовив. Можливо, отримана під тортурами інформація дозволить запобігти новим терористичним актам. Однак виникає запитання про те, чи припустимі тортури як вимушене зло, заподіяне в інтересах загального блага (загальної безпеки)? [11, с. 23–30].

Той факт, що США практикують катування для досягнення своїх цілей, означає, що для них не існує авторитету, який міг би утримати їх від цього. Розуміння того, що навіть ООН не здатна захистити від цього агресивного й аморального монстра, змушує й миролюбні країни озброюватися. Звичайно, не варто нічого абсолютизувати, зокрема й виключення права держави на застосування насильства відносно своїх або чужих громадян. Благо безпеки, яке несе в собі держава, як вважав Т. Гоббс, вартує права індивідів на самооборону. Але держава, набуваючи монополії на застосування сили, не повинна віднімати право громадян судити про справедливість цього застосування. Крім того, фізичний вплив, як вважав І.А. Льюїс, повинен за всіх умов зберігати духовну очевидність людини, не пригнічуючи в ній почуття її власної духовної гідності, не знищуючи довіри людини до самої себе. Із цієї причини, вважав він, усі форми фізичного спонукання (позбавлення їжі, сну, непосильна робота, тортури, ув'язнення в суспільстві злодіїв, принизливе поведження та ін.), що руйнують ду-

шевне здоров'я й духовну силу людини, мають бути засуджені й відкинуті [12, с. 70].

Безумовно, руйнація інституту тортур має розглядатися як найбільше досягнення людства. Це досягнення має суворо дотримуватися й оберігатися, бути закріпленим у нормах міжнародного та національного права. Тортури вказують на деструктивність системи правосуддя та верховенство влади через насильницькі методи дій. Тортури як міра безпеки, як засіб належного забезпечення права безпеки є недопустимими й повинні суворо каратися.

Підвищення ефективності міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з катуванням і жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням, безумовно, сприятиме запобіганню й припиненню такого роду порушень норм міжнародного права. У зв'язку із цим необхідне комплексне дослідження діючих у розглянутій сфері міжнародно-правових норм, їх порівняльний аналіз для виявлення перспективи внесення в них доповнень і змін, вивчення низки міжнародних угод з метою модернізації їхніх положень щодо заборони розглянутого правопорушення, а також аналіз правозастосовчої практики міжнародних контрольних механізмів і судових органів, до компетенції яких належить розгляд питань порушення зазначеного права (для усунення недоліків у їх діяльності та поширення позитивного досвіду). Протягом останніх п'ятдесяти років у цій сфері було прийнято значну кількість міжнародно-правових норм і створено кілька контрольних механізмів. Можна виділити масив нормативних актів, які становлять систему універсальних міжнародно-правових механізмів, спрямованих на боротьбу з катуванням та іншими формами негуманного поведження.

Логіка глобалізації вимагає однозначного визнання єдності загальнолюдської перспективи. Через єдність і взаємозалежність світу сепаратні стратегії прориву в краще майбутнє створюють небезпеку глобальної терористичної війни. Ознаки невідворотності такого глобального консенсусу вказують також на велику вірогідність консенсусу на такому актуальному вістрі міжнародних соціальних взаємодій, яким є терористичне протистояння. До цього також спонукає об'єктивний процес етнокультурної асиміляції, у результаті якого на території розвинених країн Європи й Америки мешкають десятки мільйонів представників країн «третього світу». З погляду терористичних технологій цей незворотний за своїм змістом процес створює практично невразливий «арсенальний» базис, який дозволить перенести епіцентр терористичних вогнищ на територію Європи, США й інших розвинених країн. Масштабні терористичні акти, які вчинені останнім часом у таких благополучних країнах, як Велика Британія, Іспанія, Норвегія, є красномовним свідченням можливого започаткування зазначеного процесу [13, с. 397–405]. «Не помічати» його з погляду правового регулювання стає вже неможливо. Міжнародне право мусить у превентивному порядку убезпечити міжнародне суспільство від терористичного сценарію

з'ясування відносин між суб'єктами різного рівня розвитку, представниками східних традиціоналістських культур і західної цивілізаційної моделі. Зрозуміло, що тут не може йтися про правомірність терористичних методів діяльності, як це відбулося з легітимізацією повстансько-партизанської боротьби, зважаючи на її національно-визвольні цілі. Проте така ситуація, коли логіка розвитку права відповідно до соціально-економічних перетворень стає небезпечною для суспільства, є свідченням системної кризи світоустрою [13, с. 397–405].

У сфері політики спостерігаються намагання нівелювати терористичні ознаки цієї кризи звинуваченнями в глобальному екстремізмі (ніби той з'явився сам по собі), а у сфері права – через абсолютизацію злочинності терористичної діяльності як такої. Завдяки впровадженню тринадцяти універсальних антитерористичних конвенцій і багатьох інших міжнародних актів, норм і положень поки що створюється враження адекватності відповіді міжнародному тероризму. Подібне перекручене нормотворення в міжнародних взаємодіях щодо тероризму базується на небажанні визнати реальний стан справ і веде до «самовизначення» тероризму як соціальної ідеології народів «третього світу», а також як прийнятного для них засобу збройної боротьби (через прогалини в міжнародному праві) [13, с. 397–405].

Висновки. Багато питань, що стосуються катування й тероризму, уже були детально проаналізовані, зокрема на засіданнях Комісії з прав людини. Проте на постійній основі до порядку денного мають бути включені декілька досить актуальних проблем. Сюди, зокрема, належать такі ключові питання, як пошук співставних елементів понять «тероризм» і «катування»; дослідження соціальної природи, змістовних характеристик і взаємозв'язку між катуванням і тероризмом; прямий і непрямий вплив тероризму на здійснення прав людини, включаючи аналіз основних галузей, в яких тероризм ставить під загрозу такі політичні та соціальні цінності, які мають безпосередній стосунок до здійснення права людини не бути підданий катуванню чи нелюдському поводженню або покаранню; рамки застосування прав людини, зокрема щодо нерішучості, котра проявляється в державах відносно того, щоб поширити на недержавних суб'єктів правову відповідальність за дотримання норм прав людини (зокрема за порушення заборони катування), яка традиційно покладається тільки на держави; деякі аспекти визначення терористів і актів тероризму; природа сучасного тероризму, включаючи питання про те, чи є загроза терористичних груп, що мають, розробляють або використовують зброю масового знищення, реальною чи перебільшеною; проблема інформаційних технологій; значення контртерористичних заходів і «війни проти тероризму» для міжнародного права, прав людини та для системи кримінального правосуддя. Таким чином, як бачимо, боротьба з тероризмом і катуванням досі триває. Міжнародне право має якнайшвидше реагувати на зазначені причини, приймаючи відповідні норми та розробляючи ефективні механізми протидії катуванню й тероризму.

Література:

1. Антипенко В.Ф. Теории мирового развития. Логика сопрягаемости / В.Ф. Антипенко. К., 2007. – 440 с.
2. Антипенко В.Ф. Международное антитеррористическое право в условиях глобального кризиса / В.Ф. Антипенко // Альманах міжнародного права. – 2009. – Вип. 1. – С. 19–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2009_1_4.
3. Антипенко В.Ф. Щодо проблем ефективності міжнародного права / В.Ф. Антипенко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – № 1042. – 2013. – С. 58–60.
4. Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права : Теоретические проблемы : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. юрид. наук: спец.12.00.10 «Международное право» /Л.Х. Мингазов. – Казань, 2000. – 41 с.
5. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : [учебник] / И.И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
6. Соколова Н.А. Проблемы эффективности Римского Статута Международного уголовного суда / Н.А. Соколова // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. – 2003. – С. 68–75.
7. Устав Международного высшего трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_201.
8. Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького Трибуналу. Матеріали міжнародної конференції, 22–23 жовтня 2010 р. – Одеса. – 269 с.
9. Данилов А.П. Всеобъемлющее нарушение тайны общения как мера безопасности / А.П. Данилов // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 1 (32). – С. 41–47.
10. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : [учебник для вузов]. – 17-е изд., испр. и доп. – М. : Статут, 2013. – 520 с.
11. Дикаев С.У. Допустимо ли применение пыток в целях обеспечения национальной безопасности? / С.У. Дикаев // Криминология. – № 2 (33). – 2014. – С. 23–30.
12. Ильин И.А. О сопротивлении злу силою / И.А. Ильин. – М. : Республика, 1993. – 480 с.
13. Антипенко А.В. Террористичний конфлікт як об'єкт регулювання міжнародного права збройних конфліктів / А.В. Антипенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2013. – Вип. 67. – С. 397–405.

Замула А. Ю. Международная криминогенность пытки: глобальное измерение

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблемы эффективности международного права в сфере борьбы с преступлениями пытки и терроризма, возможности обеспечения прав человека в условиях глобальной конфликтности, особенно касаясь запрета пыток. Автор акцентирует внимание на поиске международным правом путей в дальнейшей действенной борьбе с пытками.

Ключевые слова: пытки, истязания, запрет пыток, насильственная природа пытки, международная криминогенность пытки, глобальные конфликтные столкновения, терроризм, борьба с терроризмом.

Zamula A. International criminality of torture: a global dimension

Summary. The article investigates the problem of the effectiveness of international law in the fight against crime and terrorism, torture, human rights provide opportunities in a global conflict, especially as regards the prohibition of torture. The author focuses on the search for international law, effective ways to further the fight against torture.

Struggle against torture is determined to be one of the directions of enhancing the effectiveness of international law in fighting international criminality (including terrorism) through the analysis of qualification characteristics of torture and terrorism as crimes under international law. It is proposed to consider torture in the broader international criminological meaning, namely in two ways: through direct causing of a physical and moral suffering to a particular social group, nation and through intimidation, causing suffering and harassment of individuals.

It is proved that at a global level the problem of the use of torture and ill-treatment (including those while terrorist activities) has not gained appropriate criminalization. Such important issues of today as violation of rights of peoples, nations, states because of hunger, war, extreme degree of poverty, hopelessness, lack of appropriate conditions for development, which in many cases result in terrorism, have not received more careful consideration. Following this, it was proposed to make an important step in the evolution of anti-terrorist law-making by improving the current international legal norms in struggle against terrorism and strengthening (streamlining) the law against torture, due to which the effectiveness of anti-terrorism law will be increased.

Key words: torture, prohibition of torture, forced nature of torture, international criminality of torture, global conflict collision, terrorism, fight against terrorism.